

Michael Kræmmer

Brydeinstitutionen i Danmark og Skandinavien

Juli 2017

Denne artikel er en let revideret udgave af en artikel fra 2014, skrevet med henblik på udgivelse i et festskrift. Emnet blev imidlertid fundet for brede spektret til en udgivelse af denne type (festskrift).

Stefan Brink opfordrede i sin gennemgang af de skandinaviske bryder fra 2003 til at der arbejdes videre med spørgsmålet: ”Brytens ursprung och funktion vore fortjänt av en kritisk og grundläggande undersökning”.¹ Brinks ærinde var at placere bryden i ufrihedsspektret, hvis poler udgøres af på den ene side slaveriet og på den anden side det mere elastiske patron-klient forhold.

Denne artikel tilstræber at følge Brinks opfordring, dog uden at kunne hævde, at den udgør ”en grundlæggende undersøgelse”. Emnet er primært den danske brydeinstitution. Brydeinstitutionen kendes imidlertid fra hele det skandinaviske område. En *bryde* (latin: *villicus*) kunne i skandinavisk middelalder være en foged, forvalter, gårdbestyrer, embedsmand eller blot en betroet træl i husstanden.

I Norge kunne bryden være en træl, I Danmark kunne bryden have begrænset juridisk myndighed. Brydeinstitutionen befinder sig således i gråzonen mellem ufrihed og frihed, og er dermed, hvis vi kan trænge ind i dens væsen, en af de vigtige nøgler til forståelsen af det tidligt middelalderlige samfunds socialstruktur.

Der er flere mulige tilgangsvinkler til brydeinstitutionen. Det relativt store danske materiale fra 13. og 14. årh. indbyder f.eks. til en økonomisk tilgangsvinkel (driftsformer og -størrelser, afgifts- og skatteforhold). I dette arbejde vil den primære tilgang imidlertid være det, der videre vil blive kaldt den socialretslige dimension: brydens juridiske placering sammenholdt med hvad der med en bred betegnelse kan kaldes brydens sociale status.

I det følgende vil jeg kort redegøre for villicus-begrebets antikke rødder og dets senere middelalderlige omplantning til især de tyske områder. Derefter vil jeg gennemgå kildematerialet til den danske brydeinstitution og til sammenligning belyse de tilsvarende former i Norge og Sverige. Stykket munder ud i hypotetiske refleksioner over de socialretslige perspektiver, som jeg håber at kunne uddybe ved en senere lejlighed. Men først er der enkelte, nødvendige principielle overvejelser.

Metodiske betragtninger

Man kan vælge en smal eller bred tilgang til analysen af bryden. Her er valgt den smalle tilgang, der alene fokuserer på de kilder, hvor betegnelsen bryde eller villicus faktisk er benyttet. Dog anser jeg begrebet *redesvend* som en parallel til bryden. En dansk lovparagraf omtaler at en bryde kunne være enten en redesvend eller en fælligbryde.² Med denne paragraf i hånden (og en mulig svensk parallel) har jeg valgt at indregne også andre kilders redesvende i brydediskussionen. Endelig drøftes det, om det norske begreb *årman* har paralleller til bryden.

Jeg har undladt at forholde mig til, om den latinske form, villicus, kan have marginalt andre konnotationer end det skandinaviske begreb bryde.

En bredere tilgang til brydebegrebet er også mulig. Tore Iversen tolker f.eks. i norsk sammenhæng alle ufri bestyrere af en herres ejendom under brydebegrebet. I Dan-

¹ Brink 2003 s. 108.

² Jyske Lov 1. bog stk. 31

mark har man tolket alle udtryk for en bestemt driftsform (udbyttedeling og løvsøredeling) i lyset af brydeinstitutionen.

De kilder, vi har til rådighed, tegner et forskelligt billede af hhv. den danske, svenske og norske bryde. De forskelle, vi kan aflæse, kan være virkelige, men de kan også skyldes en uens kildeoverlevering i de tre lande, der blot viser os forskellige aspekter af et i øvrigt identisk forhold. Det sidste synes at være Brinks udgangspunkt. Her er synspunktet, at der næppe var fuld overensstemmelse mellem de tre landes brydeinstitution, men nok så meget beslægtethed, at man med forsigtighed kan tillade sig at tolke kilderne på tværs af de tre lande.

Slaveriet, trælleinstitutionen, udgør en nødvendig del af rammen for en drøftelse af brydeinstitutionen. Forskningen er uenig om, hvorvidt slaveri var et absolut modstykke til fri, eller om trællen skal ses som yderpunktet i et bredt spektrum af afhængighedsformer, og at absolut slaveri (det vil i den korte version sige personer der i alle forhold var rets- og rettighedsløse) måske nærmest var en undtagelse.³

Her tages indtil videre afsæt i Moses Finleys og Orlando Pattersons ekskluderende definition: Slaven var en helt igennem retsløs person, stående helt uden for det almindelige samfund og kun eksisterende gennem sin herre. Slaven befandt sig i en absolut ufrihed, der adskiller sig fra andre former for sociale og juridiske bånd. "Talende redskaber" som den romerske landbrugsforfatter Varro karakteriserede arbejdsslaverne på den romerske villa for at adskille dem fra husdyr og høstredskaber. Det vil dermed sige at slaveri her forstås som en distinkt anderledes og kvalitativt mere vidtrækkende form end andre former for ufrihed eller afhængighed. At der ved siden af det rene slaveri i øvrigt var et antal mellemformer mellem fri og slave udelukkes ikke ved dette afsæt.

Villicus-institutionens oprindelse

I Sverige og Danmark møder vi mest brydens latinske form, *villicus*. En villicus (med et l) var i klassisk romertid en slave, der blev pålagt opsynet med sin herres villa (ikke latifundium, som Brink vil det) og de øvrige arbejdsslaver på en sådan gård. En villa var en mellemstor bedrift, en idealtipe på en gård. Den ovenud velstående senatorklasse havde gerne placeret sådanne villaer rundt om i Italiens attraktive områder, og ude af stand til selv at holde dagligt opsyn med bedrifterne satte jordejerne, i den klassiske romerske periode, i stedet typisk slaveforvaltere, vilici, til at håndtere dem.

Betegnelsen villicus (nu med dobbelt l) genbrugtes i den såkaldte Villikationsverfsung, som forskningen er nogenlunde enig om var den dominerende driftsform i mange tyske områder i 10. og 11. årh. Villicus var her især knyttet til de virkelige store jordmagnaters, dvs. fyrsters, hertugers og gejstlige institutioners domæner. De jorder, som ejeren ikke selv drev, var typisk arronderet om centralgårde (latinsk villa, oftere villicatio), der baseredes på ufri eller afhængige småbønders pligtarbejde og styredes af en villicus (eller maior, en næsten parallel betegnelse). Der er en lang række modifikationer i forhold til idealtypen, som pladsen ikke tillader at jeg kommer ind på. Hvad der imidlertid er vigtigt er, at en villicus-ledet centralgård kunne have en primær funktion som opsamlingssted for afgifter fra omkringliggende strøgods. Villicus-institutionen var altså ikke entydigt knyttet til en bestemt driftsform.

Trods sin nøglerolle i dette system er villicus' socialretslige position desværre, modsat de fyldige beskrivelser af de underste klassers stilling, temmelig stedmoder-

³ For det sidstnævnte standpunkt f.eks. Brink og Iversen

ligt behandlet i den ellers store og systematiske tyske forskning. Von Below har beskrevet villicus som ufri uden at være mere præcis end dette.⁴ Rösener har kort omtalt villici som en bestemt afart af ufri, mens Schütte har kaldt villicus for ”en mand af ufri bondestand”.⁵ Det fremgår, at en villicus tilhørte det højere sociale stratum af ufri der, ligesom de ligeledes ufri ministeriales, havde muligheden for at hæve sin stilling såvel socialt som juridisk.⁶

Villikationssystemet fortrængtes i 12. og især 13. årh. typisk af andre organisationsformer, men også denne udvikling var relativ og med undtagelser.

Den danske brydeinstitution

Kildemæssigt er den danske brydeinstitution langt fyldigere belagt end den svenske og norske. Erik Ulsig har undersøgt brydernes stilling i landbruget, og det følgende bygger i høj grad på hans fyldestgørende, men ikke altid let tilgængelige undersøgelser.

Jeg vil forsøgsvis opdele kildematerialet i kronologiske lag, efter hvilken type bryde de beskriver, og hvordan det gøres.

Fra tidligt i 12. årh. og frem til omkr. år 1200 er der relativt mange donatorer og betydende vidner på kongelige og biskoppelige diplomer, der kaldes bryder, og dertil et par i de berettende kilder. Det kan være vanskeligt at tolke hvad der ligger bag kildernes brydetitler, men i hvert fald den bryde, der lånte sin hest til kong Niels under slaget ved Fodevig,⁷ samt de bryder, der kalder sig af købstæderne Roskilde og Slangerup og af borgen Søborg, må være højtstående personer i kongens tjeneste. Bryden Torben på Søborg spiller f.eks. en væsentlig rolle som hærfører i Saxos beskrivelser, og er i allerhøjeste grad både en fri og betydende mand. Tilsvarende omtaler både de ældste landskabslove og den noget senere Eriks Sjællandske Lov fra 1240erne kongelige bryder med administrative og juridiske ombud.

De få tilfælde i 14. årh., hvor et vidne på et diplom kalder sig f.eks. ”Olaf Bryde” eller ”Johannes Redesvend” viser ikke tegn på at vise hen til kongsbryden, som vi altså ikke kan følge længere end Eriksloven.

Den hyppigst brugte latinske betegnelse for den kongelige embedsmand er *exactor*, og det er muligt at også en exactor på dansk blev kaldt en bryde. Vi ved ikke mere om sagen end Andreas Sunesen et enkelt sted oversatte Skånske Lovs kongelige bryde med exactor i sin såkaldte parafrase af loven.

Det kan som sagt ikke ses, om alle de ”prominente” bryder fra 12. årh.’s vidnelister og gavebøger var ombudsmænd med de juridisk-administrative opgaver, lovene tillægger kongsbryden. Det var de ikke nødvendigvis i alle tilfælde. Mange af dem sad givetvis som bestyrere af formentlig større godskomplekser for konge, biskop eller stormand. Konkret kender vi den mægtige Ebbe Sunesens bryde Benedikt, der forulempede abbeden af Æbelholt, uden at denne kunne gøre andet end at bede Ebbe selv gribe ind.⁸

Foruden kilderne fra 12. årh. kender vi en runesten fra 10. årh. rejst af bryden Tue for sin hustru Thorgun.⁹

⁴ von Below 1927 s. 60-67.

⁵ Schütte 1983 s. 349.

⁶ Således von Below og Duby. Bosl 1972 s. 198 angiver, at villici af høj social stand kendes allerede i 10. årh.

⁷ Saxo, 13. bog, kap. 11.

⁸ Abbe Vilhelms breve 1. bog nr. 39. I DD 1. rk., bd. 3.

⁹ Teksten lyder: Bryden Tue rejste denne sten efter brydens hustru. Disse stave for Thorgun vil leve meget længe

Det andet kronologiske lag er de formularer, der typisk optræder i privilegier og stadfæstelser, men også ses i enkelte andre kilder, og gerne fortæller, at der f.eks. gives skattefrihed for et klostres ”marker, enge, skove, fiskevande, bryder, landboer, gårdsæder og øvrige undergivne”. I 20 af 25 formularer af denne type fra før 1200 optræder der ikke bryder, men kun landboer i formlen. Bryderne optræder første gang i formlen I 1184, nævnt foran landboerne i opremsningen. I de omkr. 80 anvendelser af formlen fra 13. årh., er denne sammenstilling med bryder og landboer og øvrige undergivne (og i øvrigt altid med bryder nævnt før landboer) næsten den universelt brugte. Efter 1300 aftager brugen af formlen, men det gør antallet af stadfæstelser på den anden side også.

Selvom formlen ikke skal forstås sådan, at bryder og landboer var ejet af jordejerne på linje med marker og enge, er det umiddelbart svært at se den nævnte Benedikt eller de bryder, der i 12. årh. begavede Lundekirken, som hørende til formularernes grå masse af bryder, der altså kronologisk overlapper den periode, hvor vi med sikkerhed ser kongsbryden i funktion.

Det tredje lag i kilderne viser bryden som bestyrer af en måske beskeden gård med en ”husbond” (som kunne være en rig bonde, kongen eller en gejstlig institution) over sig. Denne ”bestyrerbryde” ser vi tidligst i Skånske Lov og senere i Jyske Lov og Eriks Sjællandske Lov. Bestyrerbryden lønnedes formentlig typisk med en procentdel af udbyttet, hvilket er belagt i enkelte kilder til og med 1314. Han kunne ligesom fæsteren (landboen) indgå med eget løsøre (husdyrhold), eller han kunne overtage jordejerens til låns. Det sidste kaldtes virning (estimacione). Virning var muligvis en ordning i fremgang gennem 13. og beg. af 14. årh., men diplomer og jordebøger er sjældent særligt specifikke på det punkt.

En sådan bryde kunne ved siden af sit brydehverv være selvejer. Og særligt kunne han (således Skånske og Jyske Lov) lægge sin egen jord sammen med en større jordejers, drive begge jorder ”i fællig” og derved gøre sig til ”fælligbryde”. Ifølge Jyske Lov er fælligbryden udtrykkeligt juridisk højere rangeret end bestyrerbryden (redesvenden).

Det er formentlig den ansatte bestyrer, vi møder i det fjerde kildelag: De tre fyldige gejstlige jordebøger fra tiden 1290-1370 med opgørelse af hhv. Ribekapitlets (1290erne), Århus Domkapitels (1314) og Roskildebispens (1370) jorder. Jordebøgernes bryder sad på mellemstore gårde på 1/2 - 1 bol, og næsten altid med enkelte småbrugere (kaldet gårdsæder eller landboer) tilknyttet som arbejdskraft. I Ribekapitlets lister fra 1290erne er der nævnt nogle stykker. Århuskapitlets jorder var i 1314 næsten alene drevet som et system af brydegårde med tilknyttede landboer. I 1370 var der stadig mange brydegårde af denne type på Roskildebispens jorder, ligesom donationerne til Sorø Kloster sidst i 14. årh. typisk bestod af brydegårde. Af gavebogen fra Sorø ses det således, at systemet med brydegårde med gårdsæder på denne tid var lige så almindeligt blandt verdslige som blandt gejstlige jordejere. Brydegårdene varierede i størrelse, enkelte var væsentligt større end et bol og havde mange gårdsæder tilknyttet. Derimod ser vi før 1370 praktisk taget ingen brydebedrifter så beskeden som den typiske fæstegård.

Der sker imidlertid ved udgangen af 14. årh. et skred, der måske i lige så høj grad er etymologisk som driftsmæssigt betinget. Store eller mellemstore gårde med gårdsæder tilknyttet kaldtes i 1370 lige så ofte bare ”gård” eller ”hovedgård” (curia principalis) som ”brydegård” (curia villicalis), og tilsvarende gårde, som Sorø modtog efter 1400, kaldes ikke længere brydegårde. I den nedre del af den sociale skala sker der også en glidning. Der er enkelte lokaliteter i Roskildebispens Jordebog, hvor vi må antage at de mange villici, der er nævnt, må være almindelige fæstere, som flertallet

af bispens undergivne var det. Her ser vi desuden første gang en villicus og en landbo (colonus) omtalt side om side og sat til at yde det samme i arbejde og naturalier.

Den svenske brydeinstitution

I svensk forskning er brydeinstitutionen monografisk behandlet af Brink samt Tollin & Myrdal og dertil grundigt behandlet af Neveus og Lindkvist. Fokuseringen veksler: Brink analyserer primært begrebets etymologi, Neveus er optaget af bryden som en del af trælleinstitutionen, og Tollin & Myrdal af den fri bestyrer, der havde part i gårdens løsøre.

Bryder omtales på to runesten fra 11. årh. De omtales relativt hyppigt i Yngre Vestgötalov og sporadisk i de øvrige landskabslove. Omkring 60 diplomer (før 1350) omtaler bryder. Det ældste eksempel er fra 1267, og fra 1280 forekommer termen hyppigt. I diplomerne bruges næsten alene det latinske villicus. Dertil indgår bryder i enkelte stednavne.

Det er som i det danske materiale meget differentierede roller, bryden spiller i kilderne. I begge Götalove nævnes et enkelt sted en kongsbryde med en form for embede og et diplom omtaler 1344 en biskops embedsbryde, men ellers ses denne funktion ikke i materialet. I Östgötaloven beskrives bryden to steder som træl, hvilket står i kontrast til den høje sociale position, de to bryder på runestenene 100-200 år før må have haft. I en række privilegier mellem 1267 og 1350 (omkr. 25) fremstår bryderne, som i tilsvarende danske diplomer, som en grå masse i standardformularer af typen ”frihed for alle kongelige krav for jeres gårde, marker, bryder og landboer”. Men ud af denne grå masse træder efter 1300 bl.a. en del navngivne bryder frem som vidner i diplomer, en enkelt er endog medbesegler. Endelig viser landskabslovene et enkelt sted eller to, at en fri bryde enten kunne være simpel forvalter eller indgå i driften af en anden mands jord med eget løsøre, her kaldt en partsbryde.

Slaveriet spiller en markant rolle i de svenske landskabslove. Dertil kan det belægges længere op i tid end i det øvrige Skandinavien. Op mod 1300 ses en lang række testamentariske frigivelser af slaver, og et, måske generelt, forbud mod slaveri i 1335 tyder på, at slaveriet da stadig var aktuelt.¹⁰

Lovenes omtaler af bryden kan i mange tilfælde diskuteres, det gælder bl.a. omtaler af bryden som den ledende blandt husstandens tjenestefolk, der muligt kan tolkes som en ufri bryde. Det er imidlertid kun Östgötaloven, der med nogenlunde sikkerhed kan siges at omtale trællebryden. Et sted står, at en bryde på en anden mands gård *kan* være træl, et andet sted ses, at en drabsbod for en bondes bryde svarede til trælleboden.¹¹

Kun en enkelt kilde omtaler entydigt bryden som træl: Et testamente fra omkr. 1270 frigiver to navngivne bryder.¹²

Det er vanskeligt at aflæse af kilderne, om eller i hvilken grad den fri brydes socialretslige stilling adskilte ham fra andre fri. Flere steder i Östgötaloven er bryden klart fri, og man kan ikke i nogen af lovene finde sikre indicier på, at den fri bryde mangler retskapacitet. Et par steder fremstår bryden endog som husbond på linje med ”bonden”. Det er omvendt næppe tilfældigt, at formuleringen ”min bryde” eller ”vore bryder” ses relativt ofte i diplomer fra 14. årh., mens man sjældent eller aldrig ser udtrykket ”min landbo”.

¹⁰ Skarastadgan. Jf. Neveus 1974 s. 158.

¹¹ Köpmålabalken §12, Dråpsbalken §14.

¹² SDHK nr. 1012.

Nyere svensk forskning hælder til, at agrarstrukturen (frem til 1300 eller senere) var domineret af store eller mellemstore stormandsejede gårde drevet ved arbejdsydelse fra omkringboende småbrugere eller jordløse.¹³ Det er nærliggende at antage, at sådanne gårde blev forvaltet ved hjælp af bryder, men det er en antagelse, der ikke umiddelbart lader sig verificere.

Forskningen har gerne hældt til at søge et kronologisk mønster i brydens forskellige socialretslige stilling. Fremstillingen i den nyere forskning er gerne, at bryden oprindeligt var en ufri forvalter på en gård, lidt svarende til antikkens vilicus. Nogle af disse ufri bryder nåede allerede i tidlig tid (11. årh.) en høj social status i kongens tjeneste. I løbet af 13. årh. gik man over fra at bruge ufri og til at bruge fri bryder på gårdene.¹⁴

Den norske brydeinstitution

Den norske brydeinstitution skal ses i en kontekst, hvor sagalitteratur og landskabslove peger på udbredt slaveri, som jeg ikke føler mig overbevist om var ophørt inden Magnus Lagabøtes landslov i 1275.¹⁵

Bryden selv er meget lidt kildebelagt. Tore Iversen mener at have fundet en del bryder i sagalitteraturen. Han har imidlertid primært søgt efter funktionen (betruet træl) ikke selve termen, og hvad det sidste angår føler jeg mig kun sikker på et enkelt eksempel: Den *ræðismann* (redesvend), Regnvald, der iflg. Olav Trygvessons Saga er træl og leder andre trælle i et stykke arbejde. Omvendt er f.eks. trællen Atle, som Iversen har fundet i Landnamabok, og som sættes på en gård med 14 trælle under sig, blot betegnet som træl, ikke som bryde/redesvend.

De norske landskabslove nævner bryden i alt fem steder.¹⁶ I begge love fremstilles bryden som en særlig værdifuld træl og næst efter husbond, husfrue og myndige børn den øverste i den hjemlige husstand. To steder er det ikke skudsikkert, at bryden er en træl, men set i hele lovenes kontekst må det anses for sandsynligt.

En søgning i diplomerne giver umiddelbart kun ganske få resultater (syv) og kun fra perioden 1304-38. Her ser, vi svarende til det samtidige svenske materiale, bryder som vidner og som betænkte i testamenter, men også som (øverste) tyende i en præsts husholdning. Det synes klart, at der næppe er tale om trælle, men i flere tilfælde nok om undergivne. Her er også det eneste norske eksempel på, at en bryde sidder på en gård: Bjørn, der var bryde på Bjerke, og er medbesegler.¹⁷

Nyere norsk forskning fremhæver gerne, at den norske agrarstruktur mindede om den tyske villikations-struktur og havde samme kronologiske udvikling.¹⁸ Norsk landbrug skal altså have været sammensat af storgårde drevet ved hjælp af ufri eller afhængige omkringboende småbønder. Synspunktet kan dog diskuteres, og under alle omstændigheder er det stadig hypotetisk, om disse gårde i stort tal var drevet af bryder.¹⁹

I Norge ser vi modsat Danmark og Sverige ikke kongsbryden nævnt. Den særlige norske institution *årman* er til gengæld hyppigt omtalt i landskabslovene, og år-

¹³ Således Tollin & Myrdal, Lindkvist, Ericsson.

¹⁴ Neveus 1974 s. 163; Tollin & Myrdal 2003 s. 134; Brink 2003 s. 106; Brink 2012 s. 140.

¹⁵ Mens trællene er hyppigt omtalt i de tidlige norske love, nævnes de ikke i landsloven fra 1274. Den almindelige følgeslutning er, at slaveriet derfor må anses for afskaffet på landslovens tid.

¹⁶ Gulatingslov stk. 71, 198, 255; Frostatingslov stk. 4.10, 11.21.

¹⁷ DN 2. bd. nr. 193.

¹⁸ Iversen 2005; jf. diskussionen i tidsskriftet Heimen 1995-99.

¹⁹ En vigtig pointe i denne sammenhæng er, at det tyske villikationssystem ikke var enerådende og i nogle områder ikke engang dominerende.

mannen er ofte blevet sammenlignet med kongsbryden.²⁰ En årmand havde især forvaltningsmæssige og juridiske ombud for kongen, men også en biskop kunne have en årmand under sig. Opgaverne var ofte de samme som de højt rangerede lendmænds. En årmand, der fik et sådant ombud, trådte ved sin tiltræden ud af sin sociale kontekst og ind i kongens husholdning, hans familia, med de implikationer for retsstatus og social position, en sådan indtræden medførte. Blandt andet gik den beskedne mandebod på 15 mark for drab på en årmand alene til kongen.²¹ Det er nærliggende at sammenligne årmanden med de bryder, der i Sverige og Danmark stod i kongens tjeneste.

Overvejelser

De fire beskrevne kildelag viser hen til bryder af vidt forskellig social status, men ifølge landskabslovene også forskellig juridisk status (se nedenfor). Det er desuden vigtigt, at faserne kronologisk overlapper hinanden. Selvom den almindelige brug af begrebet forskød sig over tid, håndterede man på visse tider et sammenfald af betydninger. Skånske Lov omtaler både kongsbryden, bestyrerbryden og fælligbryden blot som ”bryde”. Jyske Lov finder det et par steder nødvendigt at sondre mellem bestyrerbryden (redesvenden) og fælligbryden, andre steder formodes læseren selv at kunne regne ud, hvad der menes.

Spørgsmålet er, hvad det er for fællestræk, der har fået datiden til at bruge samme term om tilsyneladende ret forskellige funktioner og sociale lag i befolkningen. Og dernæst om dette fællestræk har en socialretslig dimension.

Der er i det danske materiale intet belæg for, at bryden som i Sverige og Norge kunne være en slave. Det udelukker ikke eksistensen af en trælle-bryde. Hvis slaveriet i Danmark var udbredt også gennem 12. årh., hvad jeg tror var tilfældet, er det bestemt muligt, at en bryde som i Norge og Sverige kunne være en overtræl. Men jeg finder det til gengæld ikke sandsynligt, at en institution, der oprindeligt specifikt betegnede slaver, allerede tidligt i 12. årh. var vokset til en betegnelse for en kongelig embedsmandstand. At bryden på de nævnte svenske og danske runesten også må have haft en vis position taler også imod en oprindeligt trællebryde.

Det fælles for de mange forskellige bryder var (før pesten i 14. årh.), som allerede påpeget af Ulsig,²² at bryden stod i et tjenesteforhold. I det lys skal de begrænsninger i brydens retskraft ses, som Jyske Lov finder det nødvendigt at præcisere: Bryden (redesvenden, ikke fælligbryden) kan ikke være værge, kan ikke rejse sag om hærværk, kan ikke være nævning. Husbond skal bøde for sin brydes forseelser som for sin træls.²³ Der er tale om en væsentlig men langt fra fuldstændig umyndiggørelse.

Denne umyndiggørelse skal ses i lyset af familiabegrebet. En familia var en husstand i bred forstand, den bestod af husbond (herre) med ægtefælle, hjemmeboende børn, tjenere, tyende og evt. andre slægtninge, der boede under samme tag. Også et kloster var en familia med abbeden i husbonds rolle. Men alle, der var i en herres eller husbonds tjeneste, også uden for hjemmet, tilhørte hans familia. Det gjaldt også den bryde, der stod i kongens tjeneste. Vi kan ikke se dette tab af socialretslig status i kilderne til den danske kongsbryde, men vælger vi at se den mere velbeskrevne norske årmand som en parallel til kongsbryden, synes en delvis umyndiggørelse sandsynlig, også i Danmark.

²⁰ F.eks. Niels Lid, KLNLM, opslag Bryde, ”kongens bryde kaldtes årmand”.

²¹ Gulatingslov stk. 170.

²² Ulsig 1981 s. 142.

²³ Jyske lov 1. bog stk. 31, 2. bog stk. 32, 56, 70 m.fl.st.

Kun husbond, ham der ejede hjemmet og jorden, var myndig. Den øvrige familia repræsenteredes retsligt ved ham, og lige så utænkeligt det var, at kvinder eller børn sad i nævn eller førte sag, lige så utænkeligt var det, at tjenestegørende gjorde det. Det var i almindelighed så selvfølgelig, at man ikke følte behov for at nævne det. At Jyske Lov flere steder understreger brydens (redesvendens) umyndighed skal formentlig ses i lyset af, at samme lovs fælligbryde, der jo både var jordejer og tjenestegørende, udgjorde en juridisk udfordring.

Som nævnt for Sveriges vedkommende har også dansk forskning spekuleret i den kronologiske udvikling af brydebegrebet. Poul Johannes Jørgensen og flere med ham mente, at bryden oprindelig var en trælbundet gårdbestyrer. Sådanne bestyrere af kongens domæner fik med tiden udvidede opgaver og voksede i position. I løbet af 12.-13. årh. forsvandt trællebryden og blev erstattet af den fri bestyrerbryde.²⁴ Det modsatte synspunkt er også fremført: at bryden oprindelig var en højstående kongelig embedsmænd, hvorefter betegnelsen med tiden devalueredes.

Jeg ser modsat nok forskelle over tid i anvendelsen af begrebet, men ikke nødvendigvis en strikt kronologisk udvikling. Bryden var til enhver tid en betroet person, der ikke fuldt ud var sin egen herre, men stod i en herres tjeneste. Det er en betegnelse, man til enhver tid har kunnet knytte til sociale relationer, der syntes at modsvare denne grundlæggende forståelse af begrebets betydning, det være sig opsynstrælle, kongelige embedsmænd eller ansatte gårdbestyrere. Det er først i 14. årh. at begrebsbetydningen skrider, og bryden sammen med den øvrige landbefolkning træder ind i en ny socialretslig ramme, værnet.

Det er mit indtryk, at også det svenske materiale vil falde bedre på plads, hvis man undlader at knytte brydens oprindelse snævert til trælle-institutionen.

Der knyttedes gennem 13. årh. en række skattemæssige friheder til den jord, husbonden drev selv eller ved hjælp af sin familia. Det er sikkert, som Ulsig har påpeget,²⁵ en væsentlig grund til den vækst i brydegårdsdriften, vi kan aflæse i diplomerne og i Århuskapitlets jordebog, og som f.eks. fremgår udtrykkeligt af Vitskøl klostrets tiendefritagelser fra 1263 og 1323.²⁶ Det forekommer dog også at være en mulighed at se brydeinstitutionens vækst som en del af den sociale ommøblering, der må være fulgt med den gradvise afvikling af slaveriet.

Var brydeinstitutionen i Danmark således ikke udsprunget af slaveriet, udgjorde den dog i 13. årh. en etape i udviklingen af de agrare dominansforhold, og opfyldte efter min mening, delvist, et tomrum mellem slaveriets afvikling og værnets opståen. Den videre opgave er at sætte bryden mere præcist ind i denne sammenhæng.

²⁴ Jørgensen s. 83ff, s. 195.

²⁵ Ulsig 1981 s. 154-56.

²⁶ DD 2. bd. 1. rk. nr. 382, 2. rk. 9. bd. nr. 80.

Summary

The Danish bryde – between slavery and værn

The term *bryde*, latin: *villicus* (normally translated as steward) was used in the whole of Scandinavia in the early Middle Ages. It described a servant or official of some importance, but there were big differences in the social and judicial status of those servants. The bryde might be a træl (slave), but could certainly also be a free man of reputation. This study concerns the status of the Danish bryde. It concludes, that the common socio-judicial condition of the very different types of bryder is their lack of legal authority to a certain degree, which again is a consequence of their status as part of a lord's familia. Despite that a villicus in Roman times was a slave, and that the bryde in Norwegian law is commonly regarded as a slave, it is unlikely that the Danish term "bryde" in its original meaning exclusively referred to a træl. The study suggests that the same might be the case for the Swedish bryde.

Kildeudgiver

I teksten refereres til kildens navn

- Christensen, C. A. *Roskildekirkens jordebøger og regnskaber*. København 1956.
DD: *Diplomatarium Danicum*. 2. rk. København 1938-1960.
DGL: *Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk*, bd. 1-3 ved E. Kroman. København 1945-48.
DN: *Diplomatarium Norvegicum* I-XXI, 1848-1995. Benyttet tekst fra http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv (30. Oktober 2014).
Hagland, J. R. & J. Sanders. *Frostatingslova*. Oslo 1994.
Holmbäck, Å. & E. Wessén. *Svenska Landskapslagar*, bd. 1-5. Stockholm 1936-79.
Langebek, Jakob & P. F. Suhm. *Scriptores rerum danicarum medii ævi*, bd. IV. København 1776.
Rasmussen, Poul. *Århus Domkapitels jordebøger II*. København 1975.
Robberstad, Knut. *Gulatings Lovi*. Oslo 1937.
SDHK: Svenskt Diplomatariums huvudkartotek. <http://sok.riksarkivet.se/sdhk/> (30. Oktober 2014).
Weibull, Laurits. *Lunds Domkyrkas nekrologium*. Lund 1923.
Zeeberg, Peter. *Saxos Danmarkshistorie*. København 2000.
Aakjær, Svend. *Kong Valdemars Jordebog*. København 1926-43.

Litteratur

- von Below, Georg 1927. *Geschichte der deutschen Landwirtschaft des Mittelalters*. (Genoptryk 1966).
Bosl, Karl 1972. *Die Grundlagen der modernen Gesellschaft im Mittelalter*. Stuttgart.
Brink, Stefan 2003. Ambátt, seta, deigja - þræll, þjónn, bryti. Fra: Thomas Lindkvist & Janken Myrdal (red.) *Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm. S. 103-117.
- 2012. *Vikingarnas slavar. Den nordiska trälldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid*. Uppsala.
Duby, Georges 1962. *Rural economy and country life in the medieval West*. South Carolina.
Finley, Moses 1980. *Ancient Slavery and Modern Ideology*. Cambridge.
Iversen, Tore 1994. *Trelldommen. Norsk slaveri i middelalderen*. Bergen.

- 2005. Norwegen, Norden und Zentraleuropa: Agrargeschichte und Komparation.
Fra: Tore Iversen & John Ragnar Myking (red.) *Land, Lords and peasants*.
Trondheim. S. 3-13.
- Jørgensen, Poul Johannes. 1940. *Dansk retshistorie*. Kbh.
- Lid, Niels 1980. Bryde. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk Middelalder*, bd. 2. Sp.
272.
- Lindkvist, Thomas 1979. *Landborna i Norden under äldre medeltid*. Uppsala.
- Myrdal, Janken & Clas Tollin 2003. Brytar ock tidigmedeltida huvudgårdar. Fra:
Thomas Lindkvist & Janken Myrdal (red.) *Trälar. Ofria i agrarsamhället från vi-
kingatid til medeltid*. Stockholm. S. 133-68.
- Neveus, Clara 1974. *Trälarna i landskapslagarnas samhälle*. Uppsala.
- Patterson, Orlando 1982. *Slavery and Social Death*. Cambridge.
- Rösener, Werner 1992. *Agrarwirtschaft, Agrarverfassung und ländliche Gesellschaft
im Mittelalter*. Oldenburg.
- Schütte, Leopold 1983. Der villicus im spätmittelalterlichen Westfalen. Fra: Hans
Patzke (red.) *Die Grundherrschaft im Späten Mittelalter*, bd. II. S. 343-68.
- Skydsgaard, Jens Erik 1975. *Det romerske slaveri*. Roskilde.
- Ulsig, Erik 1981. Landboer og bryder, skat og landgilde. De danske fæstebønder og
deres afgifter i det 12. og 13. århundrede. Fra: Niels Lund et al. (red.) *Middelal-
der, metode og medier*. København. S. 137-66.
- 1996. Højmiddelalderens danske godssystem. Fra: *Bol og By* 1996:2. S. 8-26.
- Zachrisson, Torun 2003. De osynliga. Fra: Thomas Lindkvist & Janken Myrdal (red.)
Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid til medeltid. Stockholm. S. 88-102.